

ГЕНЕЗИС И ЕВОЛЮЦИЯ НА ИДЕИТЕ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

доц. д-р Христо Павлов
Бургаски свободен университет

GENESIS AND EVOLUTION OF THE IDEAS OF HUMAN RIGHTS

Assoc. Prof. Hristo Pavlov, PhD
Burgas Free University

Abstract: *This article explores the genesis and establishment of the idea of human rights and fundamental freedoms. The relationship between human rights and religious concepts is explored.*

Key words: *human rights, natural rights, rights.*

Правата и свободите на личността са достижение на човешката цивилизация. Съвременното им разбиране и тяхната система са резултат от прогресивното развитие на човечеството. Формирането на сегашните възгледи за правата на човека представлява дълъг исторически процес, по време на който всемогъществото на държавата и произволът от страна на държавните органи постепенно са ограничени. В този смисъл, за всестранното изследване на концепцията за правата на човека, наред с другите методи на познание, е необходимо да се използва историческият метод. Той позволява да се проследят и анализират както целият път на формиране на идеите за правата на човека, така и най-значимите етапи от тяхното развитие. В процеса на това изучаване представлява интерес връзката между либералните разбирания за правата на човека и религията, поради което този проблем е разгледан в настоящата разработка.

1. Формиране на идеите за правата на човека

За да се осмисли правилно уникалността на формирането и развитието на правата на човека, е от особено значение да се изследва как човекът възприема света около себе си и как възприема самия себе си – като част от обществото.

Характерно за историческия период на формиране и разцвет на робовладелските държави в *Древния свят* е, че мястото на човека в системата на социалните отношения определя степента на неговите задължения, забрани и привилегии. Налице е силно изразена диференциация между хората – от такива с неограничени субективни права, до обезличаването на човека – с лишаване от неговите естествени и социални субективни права, приравнявайки го с животни.

Успоредно с ясно установените лични и социални взаимоотношения между членовете на обществото, човекът все по-отчетливо започва да възприема заобикалящия го свят и да оценява човешкия живот и присъщите му нужди.

Както в древността, така и днес за института на правата на човека имат влияние държавното устройство на обществото, политическият режим, икономическото и културно развитие. В условията на робовладелческия строй идеята за равенство между лицата по рождение е невъзможна. Политико-правната мисъл в страните от Древния свят е основана на митологически разбирания за справедливост и власт, което е в основата на политическото организиране на обществото. Подчертаван е божественият характер на властта на владетелите. Тези разбирания се откриват в древни юридически паметници, като например – в законника на Хамурапи, наричан още Кодекс на Хамурапи, (XVIII в. пр. н. е.), който е изпратен от върховния бог на владетеля, за да осигури справедливост сред хората. В обширното въведение Хамурапи заявява, че боговете са му дали царството, така че „силният да не потиска слабия“.¹

В епохата на държавнообразователния процес в Древен Китай се формират множество философско-политически школи. Централно място във философската мисъл през този период заема учението на Конфуций. Неговите идеи оказват огромно влияние върху другите учения. Мислите на Конфуций са представени под формата на беседи с учениците му. Те са съхранени в книгата „Лун-юй“ (Беседи изказвания). Конфуцианството е насочено към възпитаване на човека в дух на уважение и почит в отношенията между хората и обществото. Възгледите на Конфуций, като „помогни на другите да постигнат това, което сам желаеш да постигнеш“, „не прави на другите това, което желаеш за себе си“ и др., имат голямо значение за развитие на идеите за справедливост и способстват за генезиса на разбиранията, свързани с правата на човека в Древния свят.²

В регионите на Древна Гърция, Древен Рим, където се раждат идеите за човешкото достойнство (като основа на неговите права), демокрация и висока духовна култура, се заражда и развива „персоноцентристкия“ подход с неговата идеология „от човека към държавата“. Субективните права в тези общества се разглеждат като социална ценност, имаща сакраментален характер или естествен характер, отличаващ човек от другите живи същества. В традиционалистичните общества (древноегипетското, древнокитайското и т.н.) се установява „системоцентричен“ подход, чиято същност се изразява в абсолютното подчинение на човека на държавата, т.е. в идеологията „от държавата към човека“.³

Античната гръцка философия излиза отвъд границите на митологичните разбирания за властта. В процеса на развитие на античната философия са представени редица философски виждания за политическия живот на гражданина в древногръцкия полис.

Именно там се ражда идеята на Ликофрон, че всички хора се раждат свободни и природата никого не е направила роб. Ликофрон е софист-философ от първата половина на IV в. пр. н. е.. Единственият източник за него са множеството кратки споменавания в произведенията на Аристотел. Приема, че неравенството между хората произтича от човешките закони, а не от тяхната природа. Ликофрон отрича привиле-

¹ В тази връзка виж: История государства и права зарубежных стран / отв. ред. И. А. Исаев, Т. П. Филиппова, М., Проспект, 2016, с. 28, Bauer, S. The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome, GF Books, Inc. (Hawthorne, CA, U.S.A.), 2017, p. 196.

² Графский В. Г. Всеобщая история права и государства, 2-е изд., перераб. и доп., М., Норма, 2007, с. 110-111.

³ Невинский В. Права человека как социальная ценность в контексте мировой истории, Вестник Саратовской государственной юридической академии, № 4 (93), 2013, с. 197-204.

гиите по рождение. Той поддържа виждането, че всички хора са еднакви и държавата има важната задача да им гарантира права.

Сократ е друг древногръцки философ, който изследва проблема за човека и неговото самосъзнание и необходимост от неговото самоусъвършенстване. Според неговите разбирания човек е необходимо да се ръководи от знанието. Именно то трябва да бъде нормата, която да ръководи живота в обществото. Сократ представя човека не като отделен индивид, а като част на обществото в държавата. Той се противопоставя на консервативните демократични начала на държавна политика.

Популярността на Сократ в обществото и неговата критика към несправедливостите в управлението на страната нееднократно води до напрежение между него и властта. Така, през 399 г. пр. н.е., възстановеното демократично управление в страната повдига срещу него няколко обвинения – за отричане на официалните богове, за развърщаване на младежи и за нарушаване на държавния закон. Животът на Сократ и неговото учение впечатлява редица философи. Неговите идеи значително изпреварват историческото време, в което живее. Те поставят начало на високи постижения в политико-правната мисъл.

Учението на Сократ за справедливостта и правото е продължено от неговия ученик Платон. Особено внимание заслужава учението му за държава, в която властта следва да се разпределя според достойнството, за да се постигне общото благо. Ръководителите на държавата според него трябва да бъдат достойни, разумни и знаещи хора. Войни – охранители на държавата трябва да бъдат мъжествени и самоотвержени хора, които са подчинени на владетеля. Третото съсловие в идеалната държава на Платон се състои от трудеци се хора. Важен принцип според него е справедливостта в държавата. Той отрича всички крайности – бедност, богатство. Прогресивно разбирателно за този период от развитие на обществото е изравняване на жената по отношение правата на мъжа. В своето учение Платон извежда идеята за върховенство на закона, която е основен принцип на демократичната държава.⁴

Важен принос в политико-правната мисъл има Аристотел. В своите учения той възприема, че когато се създава закон е необходимо да се тръгва от естественото право, което произтича от природата на човека. Важна част от политическото качество на закона е неговото съответствие с политическата справедливост и право. В основата на всеки закон се предполага вид право. Липсата на право от закона би означавало, според Аристотел, отстъпване на демократичните политически форми за сметка на деспотичното насилие. Според него властта не е благо, а средство за постигане на общото благо и справедливост в обществото. Когато властта се възприема за благо, то управлението се превръща в облагодетелстване.

Представените от Аристотел разбирания за устройството на държавата и на обществото са основа на концепцията за правовата държава, свободата на гражданина, защита на частната собственост и семейството. Според него правилното политически организирано общество, в което гражданите се чувстват в безопасност и щастливи е това, в което важно място заема върховенството на закона. Според разбиранията на Аристотел в обществото трябва да господства правото, а не хората. Формирането на държавата е продукт на естественото развитие на събитията, продиктувани от нуждите на хората.

Мислителите на Древна Гърция оказват съществено влияние за генезиса и развитието на теорията за държавата и правото. В този период са представени разбирания

⁴ Нересянц, В. Философия права, М., 1997, с. 411.

за понятия като свободи, свобода на личността, които са разгледани не толкова като социално-политически, но и като духовни проблеми.

Под влиянието на древногръцките мислители Платон и Аристотел, Марк Тулий Цицерон отделя в своето творчество значително внимание на проблемите за държавата, за закона и за правото. Според Цицерон естественото право предшества възникването на писаните закони. Държаното обединение на хората следва да съответства на природата на правото и не трябва да зависи от разбиранията на властимащите. Цицерон счита, че подвластен на закона трябва да бъде всеки човек.⁵ Обръща особено внимание на семейството и на частната собственост. Той възприема, че нарушаването на неприкосновеността както на частната, така и на държавната собственост е нарушаване на справедливостта и правото.

Естественото желание на всеки човек за свобода, според римските философи, изисква съобразяването на човек със свободата на другите хора в обществото. За постигането на лична свобода в рамките на обществото се налага спазването на ясно определени правила в отношенията с другите хора.

Постиженията на римските мислители и юристи повлияват и продължават да оказват влияние не само върху развитието на европейската правна система, но и върху еволюцията на световната култура.

През епохата на *Средновековието* се наблюдава затишие на развитието на концепцията за мястото и ролята на човека в заобикалящия го свят и за присъщата ценност на човешкия живот. Нещо повече – абсолютизира се държавната власт, икономическата и политическата безправност за огромното мнозинство от населението в различни части на планетата, могъществото на църквата и нейните догми. Владетелят се представя като пратеник на земята от Бог. Заедно с това се губи акцентът върху субективните права на човека. Приоритет в регулирането на човешкото поведение е увеличаването на задълженията и забраните, строгото класово разделение в обществото. Въпреки това, някои светски и духовни мислители на Европа развиват идеите за естествените права и човешкото достойнство като най-висшата ценност, дадена на човека от висш разум.

Виден представител на този период е Тома Аквински – философ-схоластик, който оставя ярка следа с идеите си за съчетаване на разума с вярата. Християнската религия е над разума, но тя не противоречи на него. Аквински разсъждава за мястото на човека в обществото, в семейството и отношенията на човека с държавата. Той счита, че обединението на хората в политически организираното общество е продиктувано от природата на човека. Стремелът на човек към обединение с другите хора за обезпечаване на добри условия на живота е изначално заложен и присъщо на човека. Според него, предназначението на държавата е да осигури добър живот на човека на земята, за да се постигне небесното блаженство, да достигне човек до обещаната божествена наслада. Аквински приема, че както подчинението, така и неподчинението на поданиците спрямо властта може да бъде задължение, но и право. В случаите, в които властта се превърне в тирания, народът има право и задължение да се противопостави на тиранията.

Според Аквински законът в държавата е длъжен да защитава общото благо и служи на интересите на всички членове на обществото. Той приема, че човешкият закон почива на естествения закон и трябва да бъде съобразен с него. Ако съществува противоречие между тях, то ще бъде налице несправедлива власт.

⁵ Нересянц, В. Философия права, М., 1997, с. 428.

2. Установяване на основните идеи за правата на човека

2.1. Променените социални и политически отношения в обществото в етапа на прехода от феодализъм към капитализъм в Европа пораждаат нови въпроси за държавата и мястото на човека в нея. Приоритетни идеи в епохата на XVI-XVII век са равенството на всички пред закона, обективното правосъдие и други принципи, обезпечаващи индивидуалната свобода чрез права на гражданите.

Първоначално в Англия, а след това и в цяла Европа се развива борба за ограничаване правата на монархията и поставянето на правила, с които тя е длъжна да се съобразява. Така, през 1215 г. в Англия е приета *Великата харта на свободите*. Това е първият документ в английската история, който ограничава кралската власт и представлява началото на демократичното конституционно право. Магна Харта гарантира и защитава правата и интересите на феодалната аристокрация, бароните, църквата и гражданите от действията на представителите на кралската власт. С този акт започва продължителен процес, довел до приемането на Закон за правата от 1689 и началото на конституционната монархия в Англия.⁶

През 1628 г. е изготвена от Парламента на Англия *Петиция за правата* и е изпратена на крал Чарлз I. Този акт представлява изявление към краля, в което са посочени граждански свободи. Парламентът отказва да финансира непопулярната външна политика на краля, с което принуждава кралското правителство да взема насилствени заеми и да настанява войници в домовете на хората като мярка за икономии. Произволните арести и задържане в затвор водят до противопоставяне срещу тези политики и силна враждебност между Парламента и краля.⁷

Приетият през 1679 г. *Хабеас корпус акт* въвежда надлежни процедури за гарантиране неприкосновеността на личността, принципа на презумпцията за невиновност, спазване на законността при задържане и редица други важни за защита правата на личността положения.

Актът, чрез който значително се ограничават привилегиите на короната и се гарантират правата на парламента е *Билът за правата*, приет през 1689 г. Чрез него се забранява без съгласието на парламента да се: спира действието на закони или тяхното изпълнение; да се събират данъци и вземания в полза на короната; да се набира и издържа постоянна армия в мирно време. Заедно с това, Билът за правата има неограничен принос в развитието на правата на човека, като установява свободата на словото и споровете в парламента, свободата на изборите за парламент, правото на подаване на петиции от поданиците до краля.⁸

Основа на съвременните теории за правата на човека са представените още през XVII-XVIII век концепции на редица философи – просветители, като Джон Лок, Шарл Луи дьо Монтескьо, Жан-Жак Русо, Ф. М. А. Волтер и др., че човекът е най-висшата социална ценност на обществото и държавата, който има естествени, неотменими права (право на живот, право на свобода и т.н.).

За възникването и установяването на идеите за правата и основните свободи на човека важна роля играе идеологическото учение за естествените права на човека, които са независими от волята на държавната власт.

⁶ Виж Прудников, М. Н. История государства и права зарубежных стран, 6-е изд., перераб. и доп., М., Издательство Юрайт, ИД Юрайт, 2013, с. 284 и сл.

⁷ Графский В. Г. Всеобщая история права и государства, 2-е изд., перераб. и доп., М., Норма, 2007, с. 392-395.

⁸ Симеонов, Ст., Р. Петков, История на държавата и правото на чуждите страни, ИВКО, С. 2005, с.112.

Докато средновековният католически свят познава теорията на естественото право, в която централно място заемат задълженията на човека към неговия суверен и към себеподобния му, то протестантската Реформация в Европа дава нова насока на доктрината на естественото право. Тази теория е разширена и обхваща също и правата на човека по отношение неговия суверен и на всеки друг. Новата тенденция за развитие на доктрината води до преместване на акцента от естественото право към естествените права. Първите стъпки в тази насока са направени още преди Реформацията от Уилям от Окам, но въвеждането на същинските разбирания за естествените права прави *Хуго Гроций*. Той предлага „първата реконструкция на една реална правна система, в смисъл повече на права, отколкото на закони“. Според него трябва да се запази мирът в правото чрез респект към правата на другите. Той приписва на природата правото на самозащита. Приема за естествено право да се наказват нарушителите. Гроций разглежда частната собственост по специален начин, която също приписва към естественото право. Търсенето на партньор за брак, покупката на нещо от първа необходимост на справедлива цена са предмет на естествените права. Такива са и правата на родителите по отношение на деца, правото на мнозинството във всяка форма на сдружение да налага волята си над малцинството.⁹

Английският философ *Джон Лок*, който е също изразител на естествените права, не прави формален каталог от права по начина на Гроций. Предлага разработването на ценности, които да се противопоставят на кралската прерогатива. Лок се концентрира главно върху правото на собственост, но пътят към другите права минава през разширената употреба на думата „собственост“, в която включва „живота, свободата и имуществото на хората“. Лок отстоява естественото състояние на свободата на индивида, ограничено единствено от разумните закони на човешкото естество, разбирайки, че безграничната свобода може да доведе до анархия, при която не може да се достигне до пълна свобода на човека. По този начин, само в общество, регулирано от справедливи закони може да се достигне до целената свобода. Законите трябва да отговарят на интересите и общото благо на гражданите, да бъдат стабилни и дългосрочни. Тази рамка на принудителната власт на държавата показва докъде стига Лок в критичното преосмисляне на целите и методите на държавната власт.¹⁰

Друг вдъхновител на идеите на естествените права и лидер на европейското просвещение е *Шарл Луи дьо Монтескьо*. С идеите си за политическата свобода на гражданите и принципа за разделение на властите, той оставя дълбоки следи в политико-правната философия, които са в идейната основа на Великата френска буржоазна революция.

Монтескьо обръща внимание на това, че в своето естествено и дообществено състояние хората са равни и свободни, но заедно с това те са слаби и незащитени. Това налага тяхното обединение в общество, в рамките на което човек губи своята естествена свобода, но придобива гаранции за безопасност и защитеност. Задачата на държавната власт е да осигури и гарантира на гражданите, независимо от тяхната религиозна принадлежност и произход, свобода и формално равенство в рамките на закона.¹¹

Значителен принос по отношение на идеите за правата, държавата и закона има германският философ от XVIII век *Имануел Кант*. В своите трудове прави дълбо-

⁹ Kelly, J. M. A Short History of Western Legal Theory, Oxford University Press, 1992, pp.153-157.

¹⁰ Kelly, J. M. A Short History of Western Legal Theory, Oxford University Press, 1992, pp.149-151.

¹¹ Относно идеите на Лок и Монтескьо виж също Дачев, Л. История на политическите и правни учения. Дял втори. От Буржоазните революции до XX век, Русе, СВИДА, 2007, с. 13-54.

чено изследване на естествените права на човека. Той не просто декларативно посочва естествените права на човека, но изгражда учение за самия човек и неговите присъщи права. Според неговите разбирания човек, като физическо същество, е подчинен на законите на природата, но като волево същество е подчинен на законите на моралния свят. Тези закони се формулират по императивен път и са насочени към това да се защитава личното право, но с това да не се нарушава чуждото право и да се въздейства на всеки по справедливост.

2.2. Американската революция от втората половина на XVIII век е национално-освободително, национално-обединително и антифеодално движение, което води до образуването на Съединените американски щати. В рамките на Континенталния конгрес от 4 юли 1776 г. е приета революционната по своя характер Декларация за независимост, обявяваща, че Тринадесетте колонии вече не са част от Британската империя, а са „свободни и независими щати“. Централно място в Декларацията заемат демократичната организация на държавната власт и правата на личността. В текста на този акт се провъзгласява суверенитета и обезпечаването на естествените права и свободи на гражданите. Във въвеждащата част на Декларацията се акцентира върху видните от само себе си истини, „че всички хора са създадени равни, че те са дарени от своя Създател с някои неотчуждаеми права, че сред тези права са живот, свобода и стремеж към щастие.“. За обезпечаването на тези права на гражданите се учредява правителство, което черпи своите пълномощия от съгласието на управляваните. Ако тази форма на правителство не осигурява основните права, то народът има право да я промени или да я унищожи и да учреди ново правителство.

Декларацията за независимост има огромно историческо значение. В този акт за първи път официално се провъзгласява принципът на националния суверенитет и се признава правото на народа на революция. Това е първият в историята държавно-правен документ, който закрепва естествено-правното разбиране за правата и свободите на човека.

В приетата на 17 септември 1787г. Конституцията на САЩ не са включени положения, гарантиращи най-вече личните права и свободи на гражданите. Под влиянието на обществено мнение и демократичния дух на управление, през 1789 г. е приет проектът „Бил за правата“. Така първите десет поправки на Конституцията от 1787 г. провъзгласяват редица политически, процесуални, лични права и свободи на гражданите.

Друг важен акт за развитието и установяването на разбиранията на правата на човека е Декларация за правата на човека и гражданина. Тя е приета на 26 август 1789 г. от представителите на френския народ в Националното учредително събрание и се явява най-важният документ на Френската революция, определящ индивидуалните права на човека.

Декларацията съдържа идеи, които по-скоро изразяват осъждане на вътрешната политика и „стария ред“, отколкото реална програма за действие. Новите идеи, свързани със стремежите на френските просветители Жан-Жак Русо, Волтер, Шарл дьо Монтескьо, са изложени във вид на политическа платформа за предлагания конституционен режим.

В основата на тази Декларация лежи концепцията за равноправието и свободата, принадлежащи на всеки индивид по рождение. Свободата на личността, на словото, на убежденията, правото на съпротива срещу всяко потисничество се признат за естествено право на човека и гражданина.

Декларацията за правата на човека и гражданина регламентира естествените и неотменими права на човека, които са основа на конституционализма на всяка правова държава.

2.3. Идеите и принципите на Декларацията от Великата френска революция са оказали огромно влияние при разработването на Всеобщата декларация за правата на човека, приета на 10 декември 1948 г. от Общото събрание на ООН. Тя се явява инструментът – критерий за човешки права, от който десетки други международни и регионални инструменти, и стотици местни конституционни и други закони са вдъхновени.¹² Този акт регламентира човешки права и фундаментални свободи, на които имат право всички мъже и жени по света, без дискриминация. Декларацията обхваща граждански, политически, социални, икономически и културни права.

През 1966 г. са приети Международният пакт за гражданските и политически права и Международният пакт за икономически, социални и културни права, които са създадени с цел да се разширят правата, заложили във Всеобщата декларация за правата на човека.

Приети са редица международноправни актове, потвърждаващи и развиващи концепцията за правата на човека. Сред тях са Конвенцията за правата на детето, Международната конвенция за елиминиране на расовата дискриминация, Конвенцията срещу тормоз и други форми на жестокост, нечовешко или деградиращо отношение, Конвенцията за правата на лицата с увреждания и много др.

Европа има добре установена система, в рамките на Съвета на Европа, за защита на човешките права, в която най-важна е Европейската конвенция за правата на човека с нейния Европейски съд за човешки права в Страсбург.

3. Концепцията за правата на човека и връзката ѝ с християнството и исляма

Правото се формира и развива през вековете под влияние не само на римската правна традиция, но и на християнските идеи. Не трябва да се забравя също, че отделни правни положения се дължат на влиянието и на ислямската традиция, която има религиозни корени. Връзката между правото и религията не остава постоянна и непротиворечива. При изследване на възгледите на водещите религии по въпроса за правата на човека могат да се открият две основни линии – на съгласието с една част от тази концепция и различия – по отношение на по-либералната правна оценка на човешките права. По въпроса за човешките права и свободи водещите религии заемат както близки, така и различни позиции.

Следва да се отбележи, че в сравнение с други религиозни учения, в своята концепция будизмът обръща по-малко внимание на идеите за правата на човека. Въпреки това будистката морална доктрина и разбирането за правата на човека съдържат близки положения.

3.1. *Християнството* възниква в източните провинции на Римската империя, през I – II столетие. Това е период на криза на робовладелческия строй, който се е надявал на чудо и божествено спасение. Тази надежда е пренесена в нововъзникналата религия, която провъзгласява равенство между хората, без значение на техния произход, съсловие и нация.

¹² Виж Болдырева, О.М. Защита прав човека в истории международного права, Вестник Прикамского социального института, № 1 (79), 2018, с. 14–20.

Официалната римска религия, тясно свързана с деспотичното управление, не е способна да се пребори с бързо разпространяващата се нова религия. При управлението на Константин Велики християнството е официално призната държана религия. Дълги векове след това християнската религия става основополагаща в обществено-политическия живот в Европа. Провъзгласявайки идеите за равенство, справедливост, човеколюбие, милосърдие и братство, тя представлява фундамент на концепцията за правата на човека.

През Средновековието християнството заема доминираща роля в общественото съзнание на Западна Европа. Наблюдава се обрат от първоначално демократичния дух на религията. Още в словата на апостол Павел, които много векове са основни правила за отношението на християните към властимащите, се установява идеята за подчиненост на съществуващия строй, който е единствено правилен за организацията на обществения живот.¹³ Нещо повече, всички противници на властта се „противят на Божията наредба“, защото властта на владетеля е дадена от Бог. През този исторически период се засилва идейната борба между църквата и държавата, която отразява фактическата борба за върховенство и политическо господство на църквата в Западна Европа.¹⁴ През Средновековието много открития на античните мислители са забравени за дълъг период от време.

Едва през епохата на Ренесанса и Реформацията идеите за социална и политическа свобода, равенство и братство са реално възможни. Новата култура има главно хуманен характер, като човекът е поставен на централно място, освободен от оковите на църквата и държавата. През този период се обръща внимание на античното духовно наследство, свързано с разбиранията за правото и държавата, за човека и неговото място в обществото. В борбата срещу средновековните разбираня възниква нова идеология за социалния живот.

Реформацията достига своя връх при Мартин Лутер. Библията се извежда като приоритет пред църквата, която в известна степен дори се отрича като посредник между християните и Бог. Лутер разглежда вероучението като система от морални норми, които всеки християнин трябва да спазва. Застъпва идеята, че никой от хората няма превъзходство над себеподобните си, че всички са равни през Бог. Приема, че

¹³ „Всяка душа да се подчинява на върховните власти, защото няма власт, която да не е от Бога; и каквито власти има, те са от Бога наредени. Затова, който се противи на властта, противи се на Божията наредба. А ония, които се противят, ще навлекат върху си осъждане. Защото началниците не са страшни за добрите дела, а за лошите. Искаш ли пък да се не боиш от властта, прави добро, и ще получиш похвала от нея; защото началникът е Божий служител, теб за добро. Ако пък правиш зло, бой се, защото той не напразно носи меч: той е Божий служител и отмъщава с гняв ономува, който прави зло. Затова трябва да се подчиняваме, и то не само поради страх от неговия гняв, но и по съвест. Затова и данък плащате; защото те са Божии служители, и с това именно служене са постоянно заети. И тъй, отдавайте всекиму, каквото сте длъжни: комуто данък - данък; комуто берия - берия; комуто страх - страх; комуто чест - чест.“. (13. Послание на св. ап. Павла до Римляни)

¹⁴ Концепциите на Аврелий Августин застават в основата на идейната борба между църквата и държавата. Той не поставя изрично въпроса за съотношението на църквата и държавата. Разглежда исторически примери за теократично управление, без категорично да отстоява тази идея или да я отрича. Според него държавата трябва да бъде сътрудник за усъвършенстване на „божия град“ и в тази връзка – помощник на църквата. От учението на Аврелий Августин римските папи черпят аргументи в подкрепа на своите претенции за господство над светската власт. Виж Дачев, Л. История на политическите и правни учения. Дял втори. От Буржоазните революции до XX век, Русе, СВИДА, 2007, с. 113-121.

съдбата на човека не трябва да се определя от неговия произход или социално положение, а от неговите добродетели и обществена полезност на службата му в държавата.

Католицизмът извървява дълъг и криволичещ път до окончателното формулиране на съвременната си позиция, относно разбирането за правата на човека. Едва в края на XIX век католическата църква решава открито да обсъди някои човешки права, като изразява готовност да защитава и обосновава от теологични позиции. Подобен обрат обаче отнема повече от половин век, за да доведе до качествени промени в католическия мироглед по този въпрос. Повратната точка по този път е прокламацията от папа Йоан XXII в енцикликата от 1963 г. „Мир на земята“. Този документ подчертава, че мирът на земята може да бъде установен само, ако се спазва редът, установен от Божествената воля. Това е редът, който трябва да предопределя отношенията между хората.

Друг документ на съвременния католицизъм, който дава допълнителна обосновка на гамата от идеи на посочената енциклика е озаглавен „Човешкото достойнство“. Той е провъзгласен на Втория Ватикански събор през 1965 г. и се счита за официално закрепване на правото на човека и общността на социална и гражданска свобода по религиозни въпроси. Възприема се, че божествената истина не може да бъде наложена, а само свободно приета от човека поради своя божествен произход. В същото време истинското поклонение на Бога изисква религиозна свобода и не може да се опира на принуда, идваща от обществото. Всеки човек има свобода на съвестта и не може да бъде принуждаван да се държи противно на вярата си. Приема се, че защитата на свободата на религията е дълг на държавата, която трябва да предотвратява дискриминацията на гражданите на религиозна основа. Подробно представяне на това разбиране за свободата на съвестта в съвременната католическа мисъл се съдържа в редица речи на папа Йоан Павел II.

Интерес представлява изследването на православното християнство и връзката му с концепцията за правата на човека и основните свободи. Причината за това е, че до началото на XXI век православната църква няма единна и ясно изразена позиция относно състоянието на правата на човека, което до голяма степен е предопределено от силния идеологически контрол в много държави. В тези държави съществува неписано споразумение между църквата и управляващите, според което, за да получи покровителство и привилегии, църквата трябва да подкрепя и оправдава властта. В този ред на мисли, църквата не взема отношение по повод нарушаването на човешките права в тези държави.¹⁵

За разлика от католицизма, православната мисъл много по-остро формулира позицията си към концепцията за правата на човека, най-вече за либералната трактовка на религиозните и моралните им аспекти. В съвременната история православната църква изразява някои резерви към концепцията за правата на човека, като по-основателен аргумент е необосноваността на чисто светските основи и терминологичен апарат на правата на човека. Във Всеобщата декларация се установява свободата на мисълта, съвестта и религията, което право „включва правото да смени религията или убежденията си, както и свободата да изповядва религията или убежденията си, индивидуално или колективно, публично или частно, чрез обучение, обреди, богослужение и ритуали“. Църквата изразява разбирането, че много хора не са достигнали

¹⁵ Виж също Якушев, Л. В поисках этики прав человека, чувствительной к культурному многообразию, Этическая мысль, №2, 2020, с.100-114.

необходимото ниво на морална зрялост и под влиянието на външни фактори те могат да се откажат от своите религиозни убеждения.

Либералният подход на концепцията за правата на човека предвижда свобода на човека в своите действия, които не трябва да противоречат на закона и да не нарушават свободата на другите лица. Според разбиранията на православната църква тази либерална идея е диаметрално противоположна на християнството. За църквата е допустимо наличието на либерални подходи в икономиката, политиката, социалния живот и междудържавните отношения, но по отношение на индивида и междуличностните отношения е неприемливо. Прекалената свобода в моралните въпроси несъмнено води до духовно разложение на личността, лишайки я от общуване с Бог, а защитата на индивидуалните свободи лесно се превръща в защита на егоистични интереси.¹⁶ Православната църква приема, че правата на човек са необходими, за да може той да се доближи до Бог и да изпълни задълженията си към другите (семейство, общество и държава). Различното тълкуване на човешките права ги превръща в средство за духовна и морална деградация.

Позицията на православната църква, в частност Руската православна църква, по отношение на човешкото достойнство, права и свободи, получава критична оценка от европейското протестантство. Откритата конфронтация между тези два религиозни възгледа по проблема за правата на човека не са скрити. Според сегашния патриарх Кирил протестантството е основен проповедник на либералните идеи за правата на човека. От своя страна, игумен Вениамин-Новик в редица свои публикации твърди, че християнската идея не само не противоречи на либерализма, но и лежи в основата му, а вижданията на Руската православна църква води до ограничаване на свобода на съвестта (религията).¹⁷

Въпреки отпразяните критични бележки от страна на православната църква към концепцията за правата на човека, не следва да се възприема, че е налице съществен конфликт между тях. Нещо повече, съвременните представи за човешкото достойнство и отчасти на социална свобода са в непротиворечива връзка с християнската догматика. Многократно православната църква е изразявала становището, че единството и взаимовръзката на гражданските и политическите, икономическите и социалните, индивидуалните и колективните човешки права могат да допринесат за хармония в обществените отношения, както на национално, така и на международно ниво. Именно в социална среда, изградена върху зачитане на правата на човека, вярващите и техните управници имат възможност да решават важните проблеми, а именно – да оказват помощ и подкрепа на своите близки и да водят морален диалог, насочен към изкореняване на човешки пороци и др.

3.2. *Ислямът* е най-младата монотеистична религия. Учението на исляма съчетава в себе си основни човешки добродетели, почитане и уважаване на всеки народ. Религията създава система от законова етика, позволено и забранено.

В стремежа си да се отклони от формализма, ислямът свързва етичните ценности с любовта към Аллах и към хората. В свещения Коран се казва „Праведността не е да обръщате лице на изток или на запад, праведността е у онзи, който вярва в Аллах и в Сетния ден, и в ангелите, и в Писанието, и в пророците, и раздава от своя имот,

¹⁶ Основы социальной концепция Русской православной Церкви, М., 2008, с. 73–75.

¹⁷ Виж също Сюкийянен Л. Современные религиозные концепция прав человека: сопоставление теологического и юридического подходов, Право, Журнал Высшей школы экономики, №2, 2012, с. 178-200.

въпреки любовта си към него, на роднините и сираците, и на нуждаещите се, и на пътника (в неволя), и на просяците, и за освобождаване на робите, и отслужва молитвата, и раздава милостинята „закаат“; и у изпълняващите своя обет, когато са обещали, и у търпеливите в злочестие и беда, и във вихъра на битката. Те са искрените и те са богобоязливите“ (Коран 2:177). Корана прави животворната връзка между духовното и реалния живот, поради което праведността намира своето проявление от състрадание в сърцето, към благодатно въздействие върху околните. Той учи човека да преодолее любовта към материалното, превръщайки я в благодат както за сърцето си, така и за околните.

Аллах е единственият владетел на хората и на Вселената. Той дава на всеки човек достойнство и чест. Въпреки дребните различия между хората като раса, цвят на кожата и други, хората са еднакви. Застъпена е концепцията за единство и братство между хората. „О, хора! Ние ви сътворихме от един мъж и една жена, и ви сторихме народи и племена, за да се опознавате. Най-достоеен измежду вас при Аллах е най-богобоязливият. Аллах е всезнаещ, сведущ.“ (Ал-Худжурат, 49:13) От цитирания айет става ясно, че различието между хората не се определя нито от цвета на кожата, нито от тяхното местожителство или произход, а от богобоязливостта му. Учението на исляма поставя фундаментални човешки права, чието нарушаване и уважение е съществено задължение за другите. Свободата е естествено право на човека, духовна привилегия и морален прерогатив. Ислямът гарантира защитата на физическата свобода и провъзгласява принципа, че никой не може да бъде задържан в затвор, ако не бъде доказано, че е виновен. Коранът защитава честта и достойнството на човека.¹⁸

Въпреки това, като най-остро се счита противоречието между концепцията за правата на човека и ислямските представи за основите на устройството на социалния живот. Факт е, че правната система на много съвременни ислямски държави има религиозен произход и се основава на ислямската теология. В тези държави религиозните концепции дават не само духовни и морални насоки за личния живот на гражданите, но са и основа на социални норми. Това създава известна пречка за сближаването между исляма и концепцията за правата на човека. Полът и религията са двата основни критерия за разграничаване на хората, които са препъникамък между шерията и доктрината за човешките права. Разбирането, че изпълняващите Божиите заповеди имат по-голямо достойнство от представителите на другите вероизповедания и атеистите не само не решава проблема с превръщането на правата на човека в наистина универсални, но значително изостря противоречието между нормите на шерията и концепцията за правата на човека. Това противоречие е отразено в някои декларативни документи. Така например, в Декларацията за правата на човека в исляма, приета в Кайро през 1990 г., се заявява, че „всички човешки същества са равни по отношение на основното човешко достойнство и основните задължения и отговорности, без каквато и да е разлика въз основа на раса, цвят на кожата, език, пол, религиозна вяра, политически възгледи, социален статус и други признаци“.¹⁹

¹⁸ О, вярващи, едни мъже от вас да не се присмиват на други! Може да са по-добри от тях. Нито жени на жени... Може да са по-добри от тях. И не се хулете, и не се оскърбявайте прякори! Колко лошо е името нечестивост подир вратата! А които не се покаят тези са угнетителите. (49:11) О, вярващи, много странете от подозрението! Понякога подозрението е грях. И не се дебнете, и не злословете един за друг! Нима на някого от вас ще се хареса да яде плътта на мъртвия си брат?! Вие се отвращавате от това. (49:12)

¹⁹ Якушев, Л. В поисках этики прав человека, чувствительной к культурному многообразию, Этическая мысль, №2, 2020, с.100-114.

Следва да се отчете също, че не винаги са очевидни посоките на адаптиране към съвременните условия на обществото на онези принципи и догми на исляма, които по своето съдържание съответстват на концепцията за правата на човека.

Литература

1. Болдырева, О.М. Защита прав человека в истории международного права, Вестник Прикамского социального института, № 1 (79), 2018, с. 14–20.
2. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства, 2-е изд., перераб. и доп., М., Норма, 2007.
3. Дачев, Л. История на политическите и правни учения. Дял втори. От Буржоазните революции до XX век, Русе, СВИДА, 2007.
4. История государства и права зарубежных стран / отв. ред. И. А. Исаев, Т. П. Филиппова, М., Проспект, 2016.
5. Невинский В. Права человека как социальная ценность в контексте мировой истории, Вестник Саратовской государственной юридической академии, № 4 (93), 2013, с. 197-204.
6. Нересянц, В. Философия права, М., 1997.
7. Основы социальной концепция Русской православной Церкви, М., 2008.
8. Прудников, М. Н. История государства и права зарубежных стран, 6-е изд., перераб. и доп., М., Издательство Юрайт, ИД Юрайт, 2013.
9. Сюкияйнен Л. Современные религиозные концепция прав человека: сопоставление теологического и юридического подходов, Право, Журнал Высшей школы экономики, №2, 2012, с. 178-200.
10. Симеонов, Ст., Р. Петков, История на държавата и правото на чуждите страни, ИВКО, С. 2005.
11. Якушев, Л. В поисках этики прав человека, чувствительной к культурному многообразию, Этическая мысль, №2, 2020, с.100-114.
12. Bauer, S. The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome, GF Books, Inc. (Hawthorne, CA, U.S.A.), 2017.
13. Kelly, J. M. A Short History of Western Legal Theory, Oxford University Press, 1992.